

1. Grabowski M. O nowych powieściach polskich / M. Grabowski // Tygodnik Petersburski. – 1847. – № 82. – 523–530 s. – S. 525–526.
2. Kubis B. K. Historia w pamiętnikach zapisana. Wybrane zagadnienia / B. K. Kubis. – Opole : Almar, 2003. – 296 s.
3. Małgowska H. M. Formy pamiętnikarsko-reportażowe lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Na marginesie «Wspomnień z podróży» Ewy Felińskiej / H. M. Małgowska // Przegląd humanistyczny. – 1976. – № 4. – S. 75–86.
4. Niedzielski Cz. O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej (Podróż-powieść-reportaż) / Cz. Niedzielski. – Toruń : Towarzystwo Naukowe, 1966. – 221 s.
5. O ruchu literackim // Gazeta Warszawska. – 1859. – № 271 (Poniedziałek, 14 października). – 8 s.
6. Sienkiewicz K. Dziennik podróży po Anglii 1820 – 1821 / K. Sienkiewicz. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2007. – 351 s.
7. Śliwowska W. Ewy z Wendorffów Felińskiej myśli i czyny / K. Sienkiewicz // Wrocławskie Studia Wschodnie. – № 2. – 1998. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S. 9–27.
8. Wspomnienia z podróży E. Felińskiej // Przegląd Poznański. – 1851. – T. XII. – 8 s.

Билаявская Виктория. «Воспоминания о путешествии в Сибирь, пребывание в Березове и в Саратове» Евы Фелинской: генологический аспект. «Воспоминания о путешествии в Сибирь, пребывание в Березове и в Саратове» Е. Фелинской, выдающейся писательницы и общественного деятеля, занимают значимое место в мемуаристическом каноне текстов польскоязычной литературы Правобережной Украины эпохи романтизма. В статье проанализированы особенности жанровой организации текста, присущие воспоминаниям Е. Фелинской, механизмы и характерные черты взаимодействия структурных частей и принципы их функционирования. В работе исследована мемуаристическая парадигма украинско-польского пограничья эпохи романтизма, которая начала наполняться новыми модификациями, возникающими вследствие «расшатывания» константной генологической системы Просветительства и влияния дальнейшего развития как художественной литературы, так и других родственных научных дисциплин, что способствовало активным жанровым взаимодействиям.

Ключевые слова: Е. Фелинская, мемуаристика, жанр, воспоминания, дневник, ассимиляция жанров.

Bilavska Viktoriya. «Memories of the Journey to Siberia, Staying in Berezovo and Saratov» by Eva Felinska: Genological Aspect. «The Memories of the Journey to Siberia, Staying in Berezovo and Saratov» by E. Felinska, an outstanding writer and public figure, occupies a prominent place in the canon of memoirs' texts of Polish literature of Right-Bank Ukraine of the Romantic era. In the article peculiarities of the text's genre organization, typical for memories by E. Felinska, the mechanisms and characteristics of the interaction of structural parts and principles of their functioning were analyzed. The memoirs' paradigm of Ukrainian-Polish borderland of the Romantic era, which began to fill up with new modifications arising from the «loosening» of the constant genological system of the Enlightenment and the impact of further development, both fiction and other related scientific disciplines, that contributed to an active genre interactions.

Key words: E. Felinska, reminiscences literature, genre, memoirs, diaries, assimilation of genres.

Стаття надійшла до редколегії
10.05.2013 р.

УДК – 392(477.41/.42)

Олена Бойчук

Закликання весни на Західному Поліссі: жертвна суть обряду

1. У статті подано опис закликання весни на Західному Поліссі. Автор у сучасних обрядодіях, пов'язаних із потопленням або спаленням солом'яної ляльки навесні, вбачає відгомони колишніх ритуальних жертвоприношень, зокрема й людських.

Ключові слова: закликання весни, Західне Полісся, ритуальне жертвоприношення, календарно-обрядовий фольклор, солом'яна лялька, купальський обряд.

Постановка наукової проблеми та її значення. Західне Полісся вирізняється з-поміж решти фольклорно-етнографічних регіонів значною збереженістю в побуті й культурі його населення

1. © Бойчук О., 2013

архаїчних явищ і рис. Найбільше таких реліктових явищ зберігають найдавніші верстви народної творчості – обрядова пісенність, зокрема її календарний цикл. До вивчення календарно-обрядового фольклору Західного Полісся долучилося чимало вчених, утім, найбільший вклад зробили дослідники другої половини ХХ ст., серед яких О. Дей, С. Кітова, М. Толстой, Л. Виноградова, А. Гура, Т. Агапкіна, Р. Кирчів, Ю. Климець, Л. Минько, В. Давидюк, О. Ошуркевич, Ф. Климчук, О. Чебанюк, С. Шевчук, В. Ковальчук, Є. Рижик, Б. Завітій, З. Марчук, Т. Міндер, Ю. Рибак, М. Давидюк, Г. Василькевич, Г. Сокіл. І все ж, незважаючи на численний доробок, не достатньо ретельно вивченим до сьогодні залишається обряд закликання весни на Західному Поліссі в плані збереження відомостей про жертвоприношення. Принаймні в такому ключі ранньовесняний комплекс Західного Полісся окремо ще не розглядався, хоча певні міркування можна знайти в доробку сучасних дослідників, зокрема і в нашій монографії [2]. Отож тема статті є **актуальною**.

Загальновизнано, що жертвоприношення простежується в багатьох святах календарно-обрядового циклу. Утім найповніше обрядодії, які нагадують жертвування, збереглися в контексті купальського свята. Відтак вони найчастіше потрапляли в поле зору дослідників. Важливе значення для порушеної теми мають напрацювання Б. Рібакова, Ю. Климця, В. Соколової, Н. Велецької, В. Давидюка, З. Кудрявцевої. Перед нами ж постають **мета й завдання**: з'ясувати, у якому вигляді обряди принесення жертв збереглися в контексті ранньовесняного комплексу Західного Полісся і чи затрималися у весняному календарно-обрядовому фольклорі регіону відомості про людські жертвоприношення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Весняний сезон є досить важливим та значимим періодом у річному циклі народного календаря. «Початок весни виступає основною календарною межею, межею старого та нового років, при тому що саме святкування новоріччя в тій чи іншій етнокультурній традиції або в ту чи іншу епоху приурочувалося до 1 січня, 1 березня або 1 вересня» [1, с. 25].

Однак сьогодні говорити про датування в закликанні весни немає сенсу, позаяк кожна календарна пісня – свого роду замовляння, яке, будучи виголошеним без потреби та причини, втрачає будь-який зміст та нівелює свою потужну дію, задля якої, власне, вони й існують.

Тим-то наші предки, визначаючи початок і закінчення якоїсь із пір року, більше керувалися своїми відчуттями. Як зазначає В. Давидюк, весна приходила разом із теплом і перелітними птахами, літо – з молодим потомством у птахів і звірів, осінь – з урожаєм, а зима – з першими заморозками [8, с. 5].

На Західному Поліссі початок весняного періоду також не був чітко регламентований календарем. Закликання весни в цьому регіоні, як правило, пов'язувалося із початком виконання весняних пісень-закличок. Виголошувались останні могли від Стрітення (зокрема, у цьому переконанні жителі Маневицького району Волинської області [8, с. 10]) до Явдохи: «У нас виснянке починале співати на Явдоху (14 березня за новим стилем, а за старим стилем – це було перше число першого весняного місяця)» [8, с. 13], «На свято Євдокії – весновкі. Діти починали кликати Весну. Вилазили на хату або збиралися на горбочку і викрикували веснянки» [8, с. 13], «Веснянке починале співати на “Сороки” і співали до самій Паске» [8, с. 13].

У ранніх веснянках, заспівною серед яких на Західному Поліссі була «Весна наша красна» чи «Ти святая Весна», натрапляємо на мотиви наближення тепла, яке допоможе розвинутися деревам і квітам; зримо прочитуються традиційні для цього періоду мотиви закликання пташок, відкриття вирію золотими ключами, звертання до різних птахів, які, на думку В. Давидюка, вважалися деміургами, тобто творцями літа [4, с. 136]. Серед таких – «Прилетіла заворіночка», «Прилетіли книги розбивати криги», «Ой ти, соловейку, ранняя пташейко», «Чом ти, бусличку, з вирію не йдеш» та ін.

Відтак основне призначення ранніх весняних пісень, які на Західному Поліссі називалися порізному – *веснянки, веснивки, весновки, веснухи*, – викликання весни та її головних проявів: тепла, родючості та інших хліборобських благ. Але почасти для приходу тепла було не достатньо лише пісенно-звукового оформлення початку календарного циклу. Тому в окремих місцевостях Західного Полісся цей календарний етап супроводжується виконанням ряду обрядодій. Зокрема, у с. Мостище Камінь-Каширського району «убирають дівчину [...] одну за Зиму, другу – за Весну. Йдуть до річки. Тую, що за Зиму, кидають коло води і обкидають соломю, а Весну везуть назад» [8, с. 10–11].

Зафіксований на Західному Поліссі обряд «проводів або вигнання Зими» у своєму змісті зберігає низку архаїчних відомостей про давній світогляд та уявлення про календарний цикл.

Збережений у Мостищі обряд утверджує думку про значне місце в контексті порубіжного зимо-во-весняного періоду мотивів вигнання, знищення, а разом із тим й очищення. Про їх значимість у ранньовесняному комплексі зауважувала Т. Агапкіна, аргументуючи тим, що «прихід весни та новоріччя, щорічне відтворення світу та часу, повернення землі та року до свого попереднього стану, тобто врешті все те, що виявляється міфопоетичною квінтесенцією перехідного періоду, неможливе доти, доки не покінчено з минулим, доки “старе”, в чому б воно не втілювалось, присутнє в житті» [1, с. 106]. У нашому випадку роль «старого», віджитого, наразі непотрібного, виконує Зима, а тому й постає нагальна потреба в її знищенні. Проте «деструктивний» елемент, пов’язаний із «прощанням зі старим» або його знищенням, виявляється не єдиним у ранньовесняному комплексі. Паралельно із ним набирає ваги й утверджується ще один мотив – рекреаційний, відновлювальний, віталістичний, що повністю відповідає суті весняного періоду. Щодо обряду із Мостищ, то останній уреальнюється з допомогою образу Весни, яку, звернімо увагу, **в е з у т ь**, повертаючись назад додому.

Шанобливе звертання до Весни як до божества прочитується і на рівні пісенних текстів: «– *Ой Весно, Весно наша красна, / Що ж ти нам, Весно, принесла? / – Принесла я вам літечко і зелене житечко, / І пшеничку рану, щоб все було в пару*» [8, с. 10]. На переконання В. Давидюка, у цьому та подібних текстах Весна – це радше божество, що вступає у свої права на початку року, ніж його рання пора [4, с. 134].

Таке шанобливе ставлення до Весни, безперечно, могло розвинутися лише з утвердженням хліборобського календаря. Адже саме в цей час зустріч та пошанування весни набувають вирішального значення, вказаний календарний період набирає особливої ваги та починає маркувати початок року. Найбільш дієвим способом задля умилювання, прихилення на свій бік, задобрення природних стихій, духів предків, а в нашому випадку – Весни, віддавна було пожертвування, яке власне й існувало задля врегулювання відносин між людиною і зовнішнім світом. Загалом звичаї принесення жертви для здобрення сил природи, викликання дощу чи сприяння кращому врожаєві популярний серед багатьох народів. Основна його мета – це примноження добробуту, забезпечення родючості [7, с. 32]. Саме такого змісту набирає принесена жертва з розвитком землеробського господарства, хоча факти людських жертвоприношень – явище загальновідоме ще із часів пізнього палеоліту-мезоліту [12, с. 132]. У нашому випадку, безперечно, говоримо про збереження та відтворення елементів офірування, спрямованого на відновлення енергії родючості. Підтвердженням цього – місце проведення дійства, яке, наголосимо, відбувалося на березі річки. Про те, що саме така локалізація проведених обрядових є ритуально вмотивованою, говорить обряд із с. Солов’їв Старовижівського району Волинської області, де навесні «*робили з солами опудало – і спалювали його. А попіл кидали у воду*» [8, с. 11]. З одного боку, вода є втіленням вегетативної форми календарного міфу. Адже саме навесні вона набирає особливої ваги, оскільки це життєдайна волога, що запліднює. З іншого боку, вода є одним з адресатів жертвоприношень. Ще донедавна існувала віра в те, що річка, розлившись навесні, не спаде, доки не прийме офіру. Кидали до водойми курку чи півня або хоча б мишу [5, с. 265]. Отже, щоб задобрити водну стихію, люди таки приносили їй жертви.

Але чи потрібна жертва воді ранньою весною, коли польові роботи ще й не почалися?

Шукаючи відповідь на це запитання, важливо усвідомити, що будь-яка жертва з боку людського колективу обов’язково має обернутися віддякою з боку її адресата. А тому жертвування відбувалися в тих місцях, які для певного календарного періоду були найбільш вагомими. Звідси, хліб на Юрія носили саме на поле не випадково. Адже жертва полю як стимул для плодоношення в цей час була найвідповідальнішою [7, с. 41]. Головним мотивом купальського свята, яке відбувалося в день літнього сонцестояння, вважається пошлюблення молоді. Відтак не випадково З. Кудрявцева купальську жертву, принесену на березі водойм, пов’язує із впливом на шлюбну сферу [7, с. 49]. Адже шлюби в давні часи відбувалися саме на берегах біля води.

Якщо ж говорити про ранньовесняний комплекс, то йдеться про потребу поклоніння воді з метою «розбудити» і наситити її енергією, адже ранньою весною земля ще не володіє потрібною силою, вона ще «спить». Отже, навесні вода має пролити на землю дощі, від яких усе зазеленіє і піде в ріст.

Новочасна дослідниця З. Кудрявцева уявлення про божественність води, у зв’язку з якими окремі календарні обряди здійснювалися на берегах водойм, вважає сильно перебільшеними і пов’язує їхню локалізацію з побутовими обставинами, адже «первісні поселення людини знаходилися тільки біля річок» [7, с. 37].

На думку Т. Філімоної, обряди і звичаї, пов’язані з водою, сягають корінням глибокої давності, того часу, коли людина повністю залежала від сил природи та обожнювала їх [12, с. 130–132]. Утім

говорити про палеолітично-мезолітичні артефакти, відколи власне й відомі жертвоприношення різноманітним водоймам – рікам, озерам, болотам, у контексті календарно-обрядового фольклору не доводиться. Зазначені нами обряди в поєднанні вода-жертва є знову ж таки відображенням значно пізнішої землеробської епохи, адже тільки «у добу неоліту культ води тісно переплітається з культом родючості» [12, с. 133]. Саме цей етап законсервували у своєму змісті обряди, зафіксовані на теренах Західного Полісся.

Ще одним спільним атрибутом обох західнополіських ритуалів є солома, наявність якої також наштовкує на думку про збереження елементів офірування.

Найдавніші сліди жертвувань із соломи методом спалення Б. Рібаков датує межею II–I тис. до н. е. У цей час у лісостеповій смузі Європи з'являються зольники, матеріалом для вогнищ яких були сміття й солома [10, с. 272]. Саме такі дії відбуваються в ранньовесняному комплексі Західного Полісся. Більше того, у Старовижівському районі із соломи роблять опудало, отже надають антропоморфного вигляду.

На сьогодні жертвна суть солом'яної ляльки широко описана в контексті купальської обрядовості. У сучасній науці навіть побутує думка, що антропоморфні солом'яні зображення прослідковуються винятково під час зимових та літніх свят, пов'язаних із початком жнив та повним завершенням хліборобського циклу [7, с. 34]. Безперечно, у літньому календарно-обрядовому фольклорі це явище є більш виразне та показове, а відтак загальноприйняте. Утім сучасні записи із Західного Полісся можуть претендувати на заперечення такої категоричності в міркуваннях учених.

Прикметно, що в першому випадку в образах Зими та Весни виступає дівчина, натомість в іншому – відбувається заміна рядженої солом'яним опудалом. Подібні обрядодії відбувалися і в інших місцевостях Західного Полісся. Зокрема, у с. Серники Зарічненського району Рівненської області в останню неділю перед Великим постом у другій половині дня дівчата сходилися десь на вигоні, робили солом'яне опудало Зими і підв'язували його на високу жердину. Весь цей час молодь веселилася, співала, танцювала, а під вечір запалювала вогнище і спалювала в ньому опудало Зими [13, с. 74]. Подібно закликали весну і в с. Линів Локачинського району Волинської області. Тут, доки дівчата співали веснянки, *«хлопці приносили солом'яну ляльку-“зиму”. Пудпалювали те опудало, сміялися, плескали в долоне, поки воно горіло. А тоді кожний брав по жмени попелу й пускав за вітром»* [9, с. 21].

Якщо провести паралель із літніми обрядодіями, то помітимо, що у звичайній практиці подібна заміна (людина – лялька) можлива та до певної міри виправдана. Такі дії можуть бути оцінені «як відгомін історичних людських жертвоприношень» [11, с. 378].

Обов'язковий антропоморфний вигляд жертви із соломи схиляє до думки про її відступний характер. Первісна жертва могла бути й людською [7, с. 34]. Підтвердженням цього – знову ж таки матеріал, із якого її виготовляли. Адже солома є малоцінним господарським матеріалом, а в народних уявленнях співвідноситься з повністю використаною життєвою енергією родючості [3, с. 126]. Відтак використання соломи в обрядодіях «може бути ознакою заміщення справжньої жертви її профанною подобою, що означає своєрідний обман адресата» [7, с. 43]. Дезінформативний міф у контексті фольклору – не новина. Саме він лежить в основі мисливських кумулятивних казок, які генетично є давнішими. Такі казки в мисливську добу існували задля того, щоб переконати майбутню здобич, що полювання готується не на неї. Згодом їхніми головними героями найчастіше постають не олені, тури, лосі, на яких власне відбувалося полювання, а вовки, лисиці, тхори та інші дрібні непромислові тварини [4, с. 91–93]. Саме такий обман, дезінформація могли бути поштовхом до заміни людини, яку приносили в жертву, на солом'яну ляльку або опудало.

Отже, робимо **висновок**, що обряди закликання весни з теренів Західного Полісся зберігають у своєму змісті реліктові форми жертвоприношень. На думку про жертвну суть весняних обрядових дійств наводить, з одного боку, місце їх проведення (поблизу води), з іншого – матеріал (солома, яку використовували для виготовлення опудала). Адже більшість дослідників, говорячи щоправда про купальський обряд, у потопленні деревця та антропоморфної ляльки, переважно виготовленої із соломи, вбачають імітацію колишніх жертвоприношень водоймам [6, с. 48]. З огляду на те, що у весняному календарно-обрядовому фольклорі фігурує лише солом'яна лялька-опудало, яку спалювали або залишали біля води, що в ритуальній практиці могло відповідати потопленню, можемо говорити про релікти людських жертвоприношень. Останні, безперечно, не настільки виразно збережені, як у літніх обрядах, та все ж категорично стверджувати, що «в жодному календарному обряді, крім купальського, нема й натяку, щоб у жертву приносили людину» [7, с. 47], сьогодні вже не випадає.

Однак питання про те, чи доречно сприймати весняні дійства, які стосувалися обрядової ляльки-опудала як принесення жертви, чи останні «відображають відправлення посланця до предків зі звісткою про новий урожай та неминучість майбутнього їх частування» [7, с. 50], залишаються актуальними і потребують детальнішого опрацювання.

Джерела та література

1. Агапкина Т. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.
2. Білик О. А. Календарно-обрядова пісенність Західного Полісся : [монографія] / О. А. Білик. – Луцьк : ПВД «Гвердиня», 2008. – 334 с.
3. Василькевич Г. Святоюріївська народнопоетична творчість: проблеми семантики і жанрової специфіки : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.07 / Галина Василькевич. – Львів, 2004. – 212 с.
4. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) / Віктор Давидюк. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друк.», 2009. – 436 с.
5. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» ім. Лесі Українки, 1997. – 296 с.
6. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні [Текст] / Ю. Д. Климець. – К. : Наук. думка, 1990. – 142 с.
7. Кудрявцева З. Купальська лялька: жертва чи посланець до предків (світоглядні основи жертвоприношення та його відображення в купальському фольклорі) / З. Кудрявцева // Фольклористичні зошити. – 2008. – Вип. 11. – С. 31–50.
8. Поліська дома. – Вип. II : Весна / [зібрав, упоряд. та прокомент. Віктор Давидюк, анотація Ірини Федун]. – Рівне : Волин. обереги, 2003. – 176 с.
9. Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник / [упоряд. В. Давидюк та Г. Аркушин]. – Луцьк : Ред.-вид. від. Волин. обл. упр. по пресі, 1991. – Вип. 1. – 188 с.
10. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 608 с.
11. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1987. – 782 с.
12. Фимионова Т. Д. Вода в календарных обрядах / Т. Д. Фимионова // Календарные обычаи и обряды в странах Зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М. : Наука, 1983. – С. 130–145.
13. Черніговець Т. Традиційне дозвілля молоді (за матеріалами, записами в Зарічненському районі) / Т. Черніговець // Поліссязнавство : польові записи та наук. студії фольклорно-етногр. матеріалів. – Рівне : Волин. обереги, 1998. – С. 70–76.

2. **Бойчук Елена. Призвание весны на Западном Полесье: жертвенная сущность обряда.** Автор статьи анализирует обряды призвания весны на Западном Полесье, в которых усматривает реликтовые формы жертвоприношений. Следы жертвоприношения известны с эпохи палеолита-мезолита, но офира, принесенная весной, имеет отчетливый аграрный характер и соотносится с неолитической эпохой. Объектом исследований становится обряд «проводов или изгнания Зимы», во время которого топили или сжигали соломенную куклу-чучело. Выводы сделаны на основании характеристики места проведения действия – возле реки. Вода же из давних времен считается одним из адресатов жертвоприношений. На отображение элементов оформления отчетливо указывает материал, из которого изготовляли чучело. Во всех случаях это солома. Ее могли использовать для замещения настоящей жертвы профанным существом. Важной деталью есть также антропоморфный вид соломенной куклы, который отображает исторические людские жертвоприношения.

Ключевые слова: призвание весны, Западное Полесье, ритуальное жертвоприношение, календарно-обрядовый фольклор, соломенная кукла, купальский обряд.

3. **Boychuk Elena. Evocation of the Spring on the Western Polissya: the Sacrificial Essence of e Ceremony.** The Author of the article analyzes ceremonies of invocation of spring on Western Polissya in which sees relic forms of sacrifices. Traces of sacrifice are known since from the Paleolithic, Mesolithic, but ophir, brought in the spring, has distinct agrarian character and corresponds to the Neolithic era. Object of researches is the ceremony of «conducts or exile of Winter», during which drowned or burned a straw effigy doll. Conclusions are made on the basis of the characteristic of the venue of action – near the river. Water from old times is considered one of the addressees of sacrifices. To retains of elements of sacrificial also a material from which is an effigy. In all cases it is straw. It could be used for replacement of the real victim with a profanny being. Also a type of anthropomorphous straw doll which displays historical human sacrifices is an important detail.

Key words: evocation of the spring, the Western Polissya, a ritual sacrifice, calendar-ceremonial folklore, straw doll, kupalskiy ceremony.

Стаття надійшла до редколегії
21.05.2013 р.